

УДК 615.85:78]:316.722

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.15>

## ПЕДАГОГІКА МУЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ В УКРАЇНІ: ДОСВІД, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

**ДОБРОВОЛЬСЬКА РУФІНА ОЛЕГІВНА**

доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського  
rufina.dobrovolska@vspu.edu.ua  
orcid.org/0000-0002-1414-8861

*У статті розглянуто впровадження музичної терапії в університетську освіту України, на основі закордонного досвіду, для активізації освітньої та інтелектуальної діяльності, моделювання здоров'язберезувального навчального середовища, задоволення особливих потреб студентської молоді в інклюзивній освіті, створення середовища STEAM-навчання.*

*Зазначено, що на сьогодні науковцями України систематизовано лише окремі аспекти наукового знання щодо музичної терапії, яка впроваджується в зміст сучасної університетської освіти країн Європи та США. Так не узагальнено провідний міжнародний досвід з питань залучення студентської молоді до занять з музичної терапії в провідних університетах світу, не обґрунтовано систему заходів щодо залучення здобувачів освіти до цих занять, не систематизовано дані з особливостей змісту занять з засобами музичної терапії.*

*Проаналізовано, що при впровадженні музичної терапії в зміст сучасної університетської освіти потрібно дотримуватися таких системних принципів: цілісність, структурність, взаємозалежність середовища і системи. Підкреслимо, що перше призначення музичної терапії в освітньому середовищі – це використання різних засобів, які полегшують експресію емоцій. Терапевтичний ефект при цьому досягається за допомогою нетрадиційного трактування мистецтва, як засобу, що дає змогу залучити до процесу навчання здобувачів вищої освіти, викладачів, спонукати їх до невербальної комунікації. Зазначимо, що у відповідності до вище викладеного впровадження музичної терапії у зміст сучасної університетської освіти США, країн Європи, зокрема України, є дуже актуальним.*

*Доведено, що наслідком використання музичної терапії в університетському середовищі повинна бути експресія почуттів і позитивні зміни поведінки суб'єктів освіти під час комунікації з оточуючими та рефлексії. Музична терапія розв'язує питання спілкування, покращення мотивації, уваги, поведінки, поліпшення пам'яті і здатності до освіти, впливає на емоційну сферу особистості.*

**Ключові слова:** музична терапія, педагогіка, університетська освіта України, здоров'язберезувальні технології, навчання.

**Постановка проблеми.** Як стверджує Т. Строгаль, музична терапія може стати ефективним інструментом лікування неврозів у здобувачів освіти, від яких страждають сьогодні не лише студенти, а й їхні батьки, викладачі. Для студентів та викладачів заняття з музичної терапії могли б стати фактором коригування та гармонізації [17, с. 2].

Зауважимо, що всі теоретичні концепції з впровадження музичної терапії у зміст сучасної університетської терапії зроблено зарубіжними науковцями, але українські вчені, спираючись на ці дослідження визначають напрямки становлення музичної терапії в університетській освіті України.

В нашій країні музична терапія розвивається за трьома напрямками: медичним (В. Гаврилюк, О. Страшний, К. Яцкевич), соціальним (І. Мірошник), педагогічним (О. Безклинська, В. Драганчук, Л. Кияновська, І. Малашевська, Г. Побережна).

«Сьогодні актуальним є виведення із психіатричних і медико-психологічних меж «музичної профілактики», що дасть можливість перенести напрацьовані тисячоліттями здобутки музичної терапії у психолого-педагогічну сферу, досліджуючи та застосовуючи вплив музики на людину» [3, с.144].

Вітчизняна дослідниця В. Драганчук визначає чотири основні елементи впливу

музичної терапії:

- стимуляція емоційного стану під час вербальної психотерапії;
- розвиток комунікаційних навичок з оточуючими;
- регуляція психічних та вегетативних систем людини;
- задоволення та розвиток естетичних запитів [3].

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Про функціонування музичної терапії в сучасному соціокультурному та освітньому просторі нашої країни пишуть у своїх дослідженнях такі науковці як Г. Побережна, О. Безклинська, І. Малашевська, С. Недериця, Л. Худин, В. Драганчук, Л. Кияновська. Першою в Україні проблемами впровадження музичної терапії у зміст сучасної університетської освіти почала займатися доктор мистецтвознавства, професор Г. Побережна, яка створила програму курсів «Феномен арт-терапії». Цей курс має мету оволодіння здобувачами освіти способами запобігання стресів і приведення до норми психіки особистості засобами мистецтва, зокрема музики. Після проходження курсу здобувачі освіти отримують сертифікати. Здобувачі освіти можуть використовувати набуті знання та уміння в майбутній професійній діяльності. Авторка курсу викладає його також і для педагогів вищої школи для застосування набутих навичок і умінь у професійній діяльності для роботи зі студентами.

**Метою статті** є детальний аналіз сучасного стану впровадження здоров'язберезувальних технологій та музичної терапії в університетську освіту України, реалізація закордонного досвіду в становленні професії музичного терапевта в Україні та залучення фахівців-музикантів до використання музичної терапії в професійній діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Під керівництвом О. Безклинської (голова громадянського об'єднання «Всеукраїнська асоціація музикотерапевтів України») була вперше розроблена навчальна програма з музикотерапії для загальноосвітніх закладів, яка схвалена МОН України. Ця програма з впровадження музичної терапії в загальноосвітній навчаль-

ний заклад була розроблена провідними фахівцями Українського державного університету імені Михайла Драгоманова та Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка» [10; 13].

Основною метою курсу автори визначили: профілактику емоційно-стресових станів, розкриття інтелектуально-творчого потенціалу учнів та розвиток комунікативної культури. І хоча серед завдань курсу передбачено спонукання учнів до свідомого використання музики для психоемоційного самоконтролю та розширення і поглиблення уявлень дітей засобами музичного мистецтва про фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я людини, ця навчальна програма, на нашу думку, спрямована переважно лише на популяризацію музичної терапії у соціокультурному просторі України.

Автором численних публікацій з музикотерапії, декількох програм та докторської дисертації є науковець Університету Григорія Сковороди в Переяславі І. Малашевська [6; 7; 8]. Роботи дослідниці присвячено теорії і практиці навчання музики дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням музикотерапії, які розглядаються в контексті реалізації саногенно-особистісної парадигми та використання принципів: комплементарно-інтеграційного, гуманістично-комунікативного, гедоністично-оптимістичного, емоційно-коригувального індивідуально-розвивального.

Аналізуючи стан впровадження музичної терапії у зміст сучасної університетської освіти України особливу увагу викликає дослідження В. Драганчук, яка розробила навчальну програму та навчальний посібник для підготовки майбутніх фахівців мистецького спрямування до застосування музичної терапії у професійній діяльності. Авторка приділила увагу впливу музикотерапії: на психіку, фізіологію і моделювання емоцій суб'єктів освіти. Методичні доробки дослідниці впровадила в освітній процес Волинського національного університету ім. Лесі Українки [2; 4]. Видано навчальний посібник з музичної психології і терапії для студентів спеціальності «Музичне мистецтво», розро-

блено робочу програму нормативної навчальної дисципліни «Музична терапія».

Для впровадження музичної терапії в сучасну університетську освіту України було реалізовано навчальний проект за підтримки «Асоціації вальдорфських ініціатив в Україні». Також в Україні за підтримки арттерапевтичної асоціації вже деякий час діє Українська академія музичної терапії «EQUILIBRIUM», та щорічно проводиться всеукраїнський науково-практичний семінар «Культурологічний та педагогічний аспекти впровадження засобів музикотерапії у систему дошкільної, шкільної та вищої мистецької освіти» в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі під керівництвом І. Малашевської [1].

В освітній процес Волинського національного університету ім. Лесі Українки введена методика «Синергетична інтерактивна музикотерапія», яка базується на інтерпретації колірної тесту М. Люшера – на звукоколірній симультанності, а також вербальних психодіагностичних тестів для встановлення відповідності між різнохарактерними музичними творами та психоемоційними станами людини [2, с. 159-160]. Ця методика побудована на єдності слухових, кінестетичних та зорових почуттів. Психофізіологічним підґрунтям цього синтезу є амфотерна (біфункціональна) єдність лівої та правої півкуль головного мозку людини. Дослідниця В. Драганчук вважає, що синергетична єдність півкуль головного мозку може бути ініційованою за допомогою інноваційних психотехнологій, заснованих на синергії мистецтв (синестетика), наукових технологій (мультимедіа), духовних практик (ініціація) [2, с. 159-160]. У педагогічній освіті ця методика та споріднені з нею можуть використовуватись для стимуляції пам'яті у здобувачів освіти шляхом впровадження потрібної модальності (слухова, кінестетична, зорова). Покращити психоемоційний фон на занятті, змінюючи по черзі релаксацію і активізацію, зокрема, впроваджуючи цифрові технології на лекціях, семінарах тощо. Зазначимо, що в сучасному освітньому просторі нашої країни немає спеціалізації «музичний терапевт». Поодинокі університети України починають вводити дисципліну «Музична терапія». Програма

до дисципліни «Музикотерапія в освітньому просторі» була розроблена та впроваджено науковцем Т. Строгаль в освітньому процесі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова [17, с. 4].

На нашу думку, впровадження музичної терапії у зміст сучасної освіти України повинно супроводжуватися:

– залученням у процес суб'єктів освіти без вимог до рівню музичною підготовки, тому що для студента головним є дія, а не результат або художній рівень виконання музики;

– діагностикою і корекцією емоцій, зміною моделей поведінки, тому що у музикотерапії є багато можливостей впливу;

– музикотерапія не має мети навчати музики, але через її використання професійна освіта буде більш продуктивною.

Часто в музикотерапії використовують прийоми із суміжних терапевтичних і реабілітаційних методів:

– психоаналіз (аналіз прихованих і пригнічених почуттів людини);

– танці (рухи під музику для розкриття творчих здібностей і набуття віри в себе);

– гештальт-терапія (відстеження емоцій і розуміння справжніх бажань);

– дихальна гімнастика (для заспокоєння і поліпшення роботи легенів і серця);

– йога (для повноцінного сприйняття музичного твору, набуття моральної та фізичної гармонії);

– білотерапія (вплив звуків і вібрацій на психіку для полегшення тривожних станів і соматичних проявів);

– аутогенне тренування (релаксація для корекції психоемоційного фону);

– імпровізація (творчий процес без сценарію та підготовки для виявлення спонтанних реакцій).

Упровадження музичної терапії у зміст сучасної університетської освіти України може бути здійснено тільки під час визначення: цілей заняття, очікуваних результатів, завдань; окремої підготовки викладача університету до кожного заняття; проведення: аналізу реакції здобувачів освіти, корегування заняття (за потреби), дослідження педагогом ефективності музичної терапії. Підкреслимо, що для цього потрібно певна

теоретична і практична підготовка педагогічного складу. Освітньо-професійна програма музичної терапії спроможна надати здобувачам освіти такі особистісні якості як старанність, самодисципліна, терпіння, впевненість та самооцінка. Для багатьох студентів музика є засобом вираження складних емоцій страху та турботи, тому зараз у музикотерапії серед здобувачів освіти виправдано використовувати не тільки класичну заспокійливу музику, а й музику високих енергій, реп, сучасний хіп-хоп, грандж та панк [11, с. 7]. Музична терапія саме з використанням такої музики впроваджена в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова під керівництвом науковця С. Науменко.

Успіх музичної терапії обумовлюється рівнем професіоналізму фахівця цієї сфери, його особистісними якостями, його емпатією, вмінням налагодити психоемоційний контакт з клієнтом, рівнем володіння музичними інструментами, вмінням групової та індивідуальної взаємодії. Нажаль розроблені програми [10; 12] та методики [4; 11; 15; 14] з музикотерапії, ще не отримали масового впровадження у вітчизняній педагогічній та психотерапевтичній практиці.

Тому, на підставі вищевикладеного можна зробити висновки про перспективність та актуальність питань пов'язаних з розробленням та реалізацією новітніх програм з впровадження музичної терапії у вітчизняну сучасну університетську освіту, запровадження програм підготовки педагогів до музичної терапії, у систему професійної та післядипломної педагогічної мистецької освіти України.

Можемо зазначити, що серед університетів Європи та США українські заклади вищої освіти знаходяться на початковому етапі впровадження музичної терапії у зміст сучасної освіти. Провідні університети Європи та США досягли набагато більших результатів з використання засобів музичної терапії в університетському просторі. Необхідно впроваджувати провідний міжнародний досвід з питань залучення суб'єктів освіти до занять з музичної терапії під час професійної підготовки. Так українські науковці працюють в цьому напрямку з відомими фахівцями музичними терапевтами.

Практичний досвід швейцарського науковця Б. Любан-Плоцца було використано у освітньому процесі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Ця робота проводилась під керівництвом дослідниці Г. Побережної [5]. На базі вивчення досвіду викладання курсу «Музична терапія» за кордоном, а також власного досвіду викладання цього курсу в Національній музичній академії ім. П. І. Чайковського, Г. Побережна ініціювала відкриття в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова спеціальності «психічна корекція засобами арт-терапії». Науково-методичними здобутками стало впровадження оригінального інтегрованого курсу, розробка ефективних методик у сфері викладання музично-теоретичних дисциплін, монографія «Музика і психіка: Слухати душею» (у співавторстві з Б. Любан-Плоцца та О. Бліновим).

Вітчизняна дослідниця І. Малашевська впровадила педагогічні інновації чеських фахівців з музичної терапії в освітній процес Університету Григорія Сковороди в Переяславі [9]. І. Малашевська визначає музикотерапію як процес цілеспрямованого використання музики та звуків з метою гармонізуючого впливу на психофізіологічний стан особистості. На її думку вплив музики на людину здійснюється трьома чинниками: вібраційним (полягає у стимуляції обмінних процесів на рівні клітин людського організму; точно підібрана вібрація здатна сприяти виробленню певних ферментів і гормонів), фізіологічним (здійснює вплив на дихальну, рухову та серцево-судинну систему людини; дослідження нейробіологів довели, що біоритми здорової людини, яка перебуває у стані близькому до блаженства, суворо синхронізовані) і психологічним (використовує асоціативні зв'язки та певні музичні образи, здатний змінювати емоційно-психічний стан людини, викликати позитивні емоції та переживання). Дослідниця вважає, що основні завдання застосування музикотерапії в педагогіці полягають у: збереженні здоров'я та підвищення працездатності дітей; активізації зацікавленості та інтересу до музичних занять; збільшенні продуктивності навчальної діяльності дітей; посиленні активності

дитини, її емоційності; вирішенні проблем міжособистісного спілкування. Науковець підкреслює, що використання музикотерапії у процесі музичного навчання здобувачів освіти сприятиме розкриттю у них саногенного потенціалу (резервних й адаптивних можливостей організму, ресурсів опірності та емоційної стійкості до стресу) та оптимізації розвитку музикальності.

Але теоретичний і практичний досвід закордонних музичних терапевтів, які успішно працюють в сучасному університетському просторі потребує ретельного аналізу для ефективного впровадження музичної терапії в зміст сучасної університетської освіти України.

Відомий науковець у галузі музичної терапії, представник американської школи R. Graham підкреслював, що сучасним здобувачам освіти не вистачає живого активного руху і спілкування, тому вони із задоволенням на заняттях музичного мистецтва грають на музичних інструментах, виконують музично-ритмічні, танцювальні рухи, імпровізують, сприймають і переживають музику через диригування. Ми також вважаємо, що сучасний урок музичного мистецтва має музикотерапевтичний ефект, оскільки стимулює психомоторику, емоційну сферу суб'єктів освіти через їхню активну участь у різних видах музичної діяльності, пов'язаної зі сприйманням, виконанням, створенням і комунікацією.

**Висновки.** Зазначимо, що кожен вчитель музичного мистецтва, педагог-музикант, фахівець-музикант при бажанні стати «фахівцем з музичної терапії» повинен мати можливість пройти відповідну психолого-педагогічну підготовку в університетах України за рівнями вищої освіти: бакалавр, магістр, доктор. На сьогодні це неможливо, тому що в країні немає юридичного визнання професії музичного терапевта, відсутнє юридичне регулювання його діяльності, не розроблено юридичної сертифікації за цим фахом.

Для ефективного застосування музичної терапії у професійній діяльності потрібно не тільки розвивати теорію і практику підготовки фахівців мистецького спрямування в університетах України, а й необхідне прийняття нормативно-законодавчих документів для вирішення проблеми підготовки фахівців з музичної терапії та їх професійної діяльності. З цією метою вважаємо корисний досвід впровадження музичної терапії в таких країнах як: США, Австрія, Великобританія, Латвія. В цих країнах професія музичного терапевта отримала юридичне визнання, регулюється законами та отримала сертифікацію.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні системи форм і методів залучення фахівців-музикантів до використання музичної терапії в професійній діяльності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. ГО ЦЕНТР ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ ТА ТВОРЧОСТІ «ГАРМОНІЯ». URL: <https://www.harmoniua.kiev.ua/position-2/>.
2. Драганчук В. Музична психологія і терапія : навч. посіб. для студ. спец. «Музичне мистецтво» / передм. Л. Кияновської. Луцьк: Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. 230 с.
3. Драганчук В. Музична терапія: теорія та історія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. 225 с.
4. Драганчук В. Музична терапія : робоча програма нормативної навчальної дисципліни. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, інститут мистецтв, кафедра історії, теорії мистецтв та виконавства. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2013. 13 с.
5. Любан-Площа Б., Побережна Г., Белов О. Музика та психіка. Київ, АДЕФ-Україна, 2002. 200 с.
6. Малашевська І. А. Впровадження методів музикотерапії у навчально-виховний процес дітей дошкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Випуск №3 (13). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. С. 356 – 354.
7. Малашевська І. А. Підготовка майбутніх педагогів-музикантів до впровадження музикотерапії у навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : науково-теоретичний збірник. Випуск 27. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 171–175.
8. Малашевська, І. А. Теорія і практика навчання музики дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з використанням музикотерапії : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02 - теорія та методика музичного навчання / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 36 с.

9. Малашевська І. А. Теоретико-практичний досвід чеських фахівців музикотерапевтичної діяльності у ракурсі педагогічних інновацій. Школа першого ступеня: Теорія і практика. Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Випуск 31-32. Тернопіль: Видавництво «Астон», 2012. С. 120–129.
10. Музикотерапія. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (курс за вибором) / Н. П. Гуральник, Г. З. Мороз, О. З. Безклинська, Г. К. Бондаренко. Чернігів, : Десна-Поліграф, 2017. 28с.
11. Науменко С. І. Психологія музичної діяльності. Чернівці: ПП Видавничий дім «Родовід», 2015. 408 с.
12. Навчальна програма «Музикотерапія» для загальноосвітніх навчальних закладів (курс за вибором) / Безклинська О. З., Бондаренко Г. К., Мороз Г. З., Науменко С. І., Романова Н. В. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 27 с.
13. Навчальна програма «Музикотерапія» для загальноосвітніх навчальних закладів (курс за вибором) / Безклинська О.З., Бондаренко Г.К., Мороз Г.З., Науменко С.І., Романова Н.В. Київ, Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 27 с.
14. Обухова Н. Музичне мистецтво як терапевтична складова медіаосвіти. *Простір арт-терапії: досвід становлення*: Матеріали Х Ювілейної міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції м. Київ, 28 лютого– 2 березня 2013 р. / За наук. ред. А. П. Чуприкова, Л. А. Найдьонової, О. А. Брусенка-Кузнецова, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар. Київ, Золоті ворота, 2013. С.70–72.
15. Побережна Г. І. Музикотерапевтичні методики в школі. *Мистецтво та освіта*. 2010. № 4. С. 2–4.
16. Побережна Г., Комісаров О. Музична терапія у системі освіти в Україні. *Музична освіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку*. Київ, 2001. С. 157–161.
17. Строгаль Т. Ю. Музична терапія в українському освітньому просторі: досвід та перспективи становлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти*. 2017. Вип. 23. С. 7–11.

## MUSIC THERAPY TEACHING IN UKRAINE: EXPERIENCE, OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES

DOBROVOLSKA RUFINA OLEHIVNA

Doctor Of Philosophy (PhD), Assistant Professor at the Department of Vocal and Choral Training,  
Theory and Methods of Music Education named after Vitaliy Gazinsky  
Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University

**Introduction.** *The article examines the introduction of music therapy into university education in Ukraine, based on foreign experience, to activate educational and intellectual activity, model a health-preserving educational environment, meet the special needs of student youth in inclusive education, and create a STEAM learning environment.*

**The purpose of the article** *is a detailed analysis of the current state of the implementation of health-saving technologies and music therapy in university education in Ukraine, the implementation of foreign experience in the formation of the profession of music therapist in Ukraine, and the involvement of professional musicians in the use of music therapy in professional activities.*

**Methods.** *It was analyzed that when introducing music therapy into the content of modern university education, it is necessary to adhere to the following system principles: integrity, structure, interdependence of the environment and the system. Let us emphasize that the first purpose of music therapy in an educational environment is the use of various means that facilitate the expression of emotions. In this case, the therapeutic effect is achieved with the help of non-traditional interpretation of art, as a means that makes it possible to involve students of higher education and teachers in the learning process, to encourage them to non-verbal communication. We note that, in accordance with the above, the introduction of music therapy into the content of modern university education in the USA, European countries, in particular Ukraine, is very relevant.*

**Results.** *It is noted that today Ukrainian scientists have systematized only certain aspects of scientific knowledge about music therapy, which is introduced into the content of modern university education in Europe and the USA. In this way, the leading international experience on the issue of involving student youth in music therapy classes in the world's leading universities has not been summarized, the system of measures for attracting education seekers to these classes has not been substantiated, and data on the specifics of the content of classes with music therapy tools have not been systematized.*

**Conclusion.** *It has been proven that the consequence of using music therapy in the university environment should be the expression of feelings and positive changes in the behavior of education subjects during communication with others and reflection. Music therapy solves communication issues, improves motivation, attention, behavior; improves memory and the ability to learn, affects the emotional sphere of the individual.*

**Key words:** *music therapy, pedagogy, university education of Ukraine, health-saving technologies, training.*

## REFERENCES

1. HO TSENTR OSVITNIKH INNOVATSIY TA TVORCHOSTI «HARMONIYA» [NGO CENTER FOR EDUCATIONAL INNOVATIONS AND CREATIVITY «HARMONIA»]. Retrieved from: <https://www.harmoniya.kiev.ua/position-2/> [in Ukrainian].
2. Drahanchuk, V. (2016). *Muzychna psykholohiya i terapiya : navch. posib. dlya stud. spets. «Muzychne mystetstvo»* [Music psychology and therapy: teaching manual for students special «Musical art»]. Luts'k. 230 p. [in Ukrainian].
3. Drahanchuk, V. (2010). *Muzychna terapiya: teoriya ta istoriya* [Music therapy: theory and history]. Luts'k. 225 p. [in Ukrainian].
4. Drahanchuk, V. (2013). *Muzychna terapiya: robocha prohrama normatyvnoyi navchal'noyi dystsypliny* [Music therapy: working program of a normative educational discipline]. Luts'k. 13 p. [in Ukrainian].
5. Lyuban-Plotsta, B., Poberezhna, H., & Byelov, O. (2002). *Muzyka ta psykhyka* [Music and psyche]. Kyiv. 200 p. [in Ukrainian].
6. Malashevs'ka, I.A. (2011). Vprovadzhennya metodiv muzykoterapiyi u navchal'no-vykhovnyy protses ditey doshkil'noho viku. [Implementation of music therapy methods in the educational process of preschool children]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi*. 3 (13). p. 356–354 [in Ukrainian].
7. Malashevs'ka, I.A. (2012). Pidhotovka maybutnikh pedahohiv-muzykantiv do vprovadzhennya muzykoterapiyi u navchal'no-vykhovnyy protses doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv [Preparation of future teachers-musicians for the introduction of music therapy in the educational process of preschool educational institutions]. *Humanitarnyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody» : naukovoteoretychnyy zbirnyk*. 27. p. 171–175 [in Ukrainian].
8. Malashevs'ka, I.A. (2017). Teoriya i praktyka navchannya muzyky ditey doshkil'noho ta molodshoho shkil'noho viku z vykorystannyam muzykoterapiyi [Theory and practice of teaching music to children of preschool and primary school age using music therapy]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv. 36 p. [in Ukrainian].
9. Malashevs'ka, I.A. (2012). Teoretyko-praktychnyy dosvid ches'kykh fakhivtsiv muzykoterapevtychnoyi diyal'nosti u rakursi pedahohichnykh innovatsiy [Theoretical and practical experience of Czech specialists in music therapy in the perspective of pedagogical innovations]. *Shkola pershoho stupenya: Teoriya i praktyka. Zbirnyk naukovykh prats' Pereyaslav-Khmel'nyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Hryhoriya Skovorody*. № 31–32. p. 120–129 [in Ukrainian].
10. Muzykoterapiya. Navchal'na prohrama dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv (kurs za vyborom) (2017). [Music therapy. Curriculum for general educational institutions (optional course)]. N.P.Hural'nyk, H.Z.Moroz, O.Z.Bezklyns'ka, H.K.Bondarenko. Chernihiv, : Desna-Polihrاف. 28 p. [in Ukrainian].
11. Naumenko, S.I. (2015). *Psykholohiya muzychnoyi diyal'nosti* [Psychology of musical activity]. Chervintsi. 408 p. [in Ukrainian].
12. Naumenko, S.I., & Romanova, N.V. (2012). *Navchal'na prohrama «Muzykoterapiya» dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv (kurs za vyborom)* [Educational program «Music therapy» for general educational institutions (elective course)]. Kyiv. 27 p. [in Ukrainian].
13. Naumenko, S.I., & Romanova, N.V. (2012). *Navchal'na prohrama «Muzykoterapiya» dlya zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv (kurs za vyborom)* [Educational program «Music therapy» for general educational institutions (elective course)]. Kyiv. 27 p. [in Ukrainian].
14. Obukhova, N. (2013). Muzychne mystetstvo yak terapevtychna skladova mediaosvity [Musical art as a therapeutic component of media education]. *Prostir art-terapiyi: dosvid stanovlennya: Materialy Kh Yuvileynoyi mizhnarodnoyi mizhdystsyplinarnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi m. Kyiv, 28 lyutoho– 2 berezhnya 2013 r.* p.70–72 [in Ukrainian].
15. Poberezhna, H.I. (2010). Muzykoterapevtychni metodyky v shkoli [Music therapy methods at school]. *Mystetstvo ta osvita*. 4. p. 2–4 [in Ukrainian].
16. Poberezhna, H., & Komisarov, O. (2001). Muzychna terapiya u systemi osvity v Ukrayini [Music therapy in the education system in Ukraine]. *Muzychna osvita v Ukrayini. Suchasnyy stan, problemy rozvytku*. p. 157–161 [in Ukrainian].
17. Strohal, T.Yu. (2017). Muzychna terapiya v ukrayins'komu osvitnomu prostori: dosvid ta perspektyvy stanovlennya [Music therapy in the Ukrainian educational space: experience and prospects of development]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 14 : Teoriya i metodyka mystets'koyi osvity*. № 23. p. 7–11 [in Ukrainian].